

Turfwinning te Soest in de 15de eeuw

Jos G.M. Hilhorst

Deze afgebaide landen gelegen

In 1399 werd het Hezerveen in Hees onder Soest verdeeld nadat Utrechters er bij de Sint-Paulusabdij op hadden aangedrongen de betreffende gronden van hof- en tijnsgoed in leengoed te veranderen. De Soester tijnslieden vonden een andere oplossing. Zij hadden al in het vierde kwart van de 14de eeuw de tot de gewaarde hoeven horende veengronden verdeeld en de rechten op het veen van die op de hoeven

Jos G.M. Hilhorst (1934) studeerde economie aan de KUB en promoveerde in 1964 aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam. Hij was hoogleraar Regionale Economie en Planning in Ontwikkelingslanden aan het Institute of Social Studies in Den Haag, en is amateur op het gebied van de middeleeuwse geschiedenis, met name van Eemland.

logemaakt door deze apart te vereemden. Tot 1394 bestond onenigheid tussen de burens van beide dorpen. Deze werd toen door bisschop Frederik van Blankenheim opgelost door voor beide venen een grens aan te wijzen en de Soesters toe te staan de tegenwoordige Veensloot te gra-

ven. In 1398 kregen twee Soesters en twee Amersfoorters toestemming deze sloot te verlengen en het Oude Grachtje te verbreden om daarover hun turf naar de Melm te vervoeren. Deze vier vormden met veertien andere lieden uit Soest en Amersfoort een maatschap, genaamd de 'Gezellen vander Zoestergrachten', die tot tenminste 1441 bleef voortbestaan.

Inleiding

In Soest bezat de Utrechtse Sint-Paulusabdij sinds omstreeks 1020 13,5 gewaarde hoeven en in het zuidwestelijk daarvan gelegen, maar nu verdwenen, Hees zeven¹. Dit bezit had tot het eind van de 14de eeuw de status van hof- en tijnsgoed. Van de overige zeven hoeven te Soest waren er omstreeks 1400 zes van het Sint-Vitusstift te Elten en was er één van de bisschop²; ook deze hoeven waren hof- en tijnsgoed³. De grond in de laatstgenoemde hoeve werd getransporteerd voor de tijnsmeester van de bisschop te Leusden. Van de grond in de Eltense hoeven zijn slechts 15de-eeuwse overdrachten voor het gerecht van Soest bekend, en die spreken steeds van de overdracht van de 'vrije eigendom'. De tijns van deze zes hoeven was door de graaf van Holland gepacht van de kanunniken van Elten⁴. Tot de waarschap van al deze hoeven hoorden onder meer de Soester- en Hezerveenen. Overeenkomstig hun status konden de opbrengsten uit de waarschap alleen gebruikt worden voor de bevrediging van de behoeften van de huishoudens die rechten hadden op de grond in de hoeven.

De behoefte aan brandstof in Amersfoort en Utrecht in de 14de eeuw maakte bezit in de venen van Soest en Hees aantrekkelijk voor de burgers uit deze steden. Zolang de rechten op het veen verbonden bleven met de rechten op de hoeven konden spanningen optreden tussen het handhaven van de regels van het hof- en tijnsrecht en de groeiende behoefte aan brandstof. Er bestonden tenminste drie mogelijkheden om het verschil tussen vraag en aanbod op te heffen. De eerste was het kopen van gronden in de hoeven tezamen met de daartoe behorende rechten op het veen. Een tweede deed zich voor wanneer de bezitter van hoevegronden naar de stad trok en een pachter op zijn bedrijf zette, die als deel van de pacht een hoeveelheid turf moest afdragen. De derde, en meest radicale, mogelijkheid bestond in het losmaken van de rechten op het veen van die op de hoeven, wat kon gebeuren door het veen te verdelen tussen de bezitters van de gewaarde hoevegronden. Vervolgens kon dan het veen separaat worden verkocht. Daarmee zouden ook de tot het hof- en tijnsrecht behorende beperkingen buiten werking worden gesteld. Aan ieder van deze mogelijkheden kleefde echter het nadeel dat de gronden, inclusief het veen, te Soest en Hees als hof- en tijnsgoed werden gehouden, waardoor de bezitter niet als een vrij man kon worden beschouwd. Volgens de stadsrechten dienden de burgers immers vrije mannen te zijn, althans dit was het geval in Amersfoort in 1416, toen een Soester zich in Amersfoort wilde vestigen⁵.

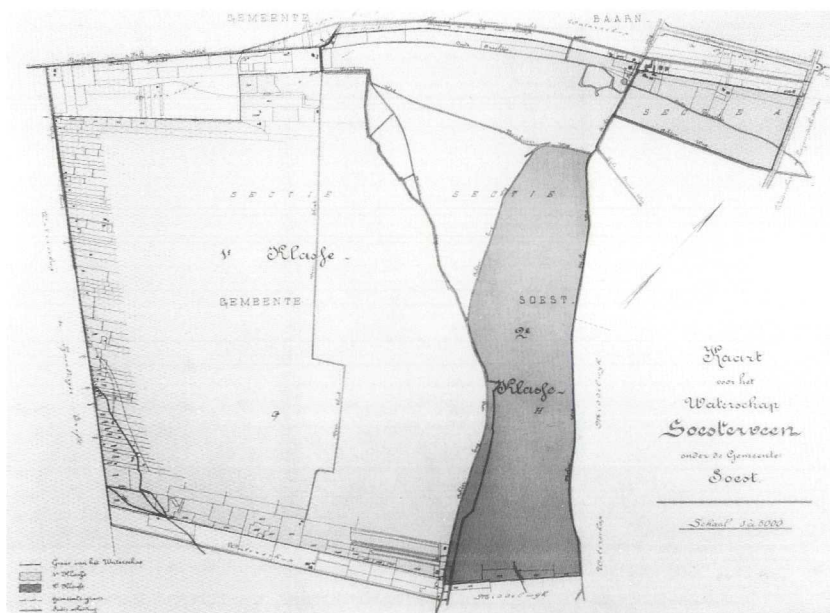
In dit artikel zal worden nagegaan welke van deze mogelijkheden in het Soester- en het Hezerveen werden gebruikt om vraag en aanbod nader tot elkaar te brengen. Het zal blijken dat de Utrechtse burgers een andere oplossing vonden dan die uit Amersfoort. Terwijl enkele Utrechtse projectontwikkelaars het Hezerveen voor de turfwinning openlegden, organiseerden Amersfoortse burgers samen met enkele leidende figuren uit Soest een veenexploitatiemaatschappij die zijn definitieve vorm kreeg in 1404. Hun activiteiten leidden ertoe dat de Sint-Paulusabdij in 1399 toestemming kreeg haar hof-

en tijnsgoed in onder meer beide dorpen in leengoed te veranderen. Bij de bespreking van de gegevens over beide venen zal blijken dat de hier te geven interpretatie nogal afwijkt van die van Gottschalk⁶.

Het Soesterveen

Het eerste bericht over de organisatie van de exploitatie van het Soesterveen dateert van 1394. Het is een oorkonde waarin bisschop Frederik van Blankenheim een scheiding aanbrengt tussen de venen van Hees en Soest en een afwateringssloot ten westen van de Soester eng goedkeurt als de oplossing van onenigheid tussen de buren van beide dorpen omdat zij hun veen niet goed konden gebruiken. Uit de in bijlage 1 gegeven oorkonde⁷ blijkt dat dit deels het gevolg was van onduidelijkheid met betrekking tot de grens tussen beide venen. Het ging hierbij vooral om de ontwatering van het veen omdat de belangrijkste beslissing van de bisschop was de tussen de Soester eng en het veen gelegen 'watersloot' aan te wijzen als de gracht waarlangs het Soesterveen diende af te wateren. De tegenwoordige Wieksloot gold als de grens tussen het Soesterveen en het Hezerveen.

De in de oorkonde genoemde 'watersloot' is de tegenwoordige Veensloot. De oorkonde zegt dat deze in de Eem moest uitmonden, tegenover het huis van Willem van Abcoude, dat wil zeggen, het in De Slaag gelegen huis Hamelenberg. Omdat het water uit het Oude Grachtje daar in de Eem komt, houdt dit in dat de Veensloot daarop moest aan-

Afb. 1. Kaart van het Waterschap Soesterveen. HUA, Kaarten Provinciaal Bestuur, 358 (neg. VA 6272).

sluiten; een andere gracht is hier immers niet. De aansluiting vond plaats nabij de Hessenweg die uitkwam op de in Soest gelegen weg die later de Veenhuizerweg zou heten, de tegenwoordige Koninginnelaan. Gezien de functie die de Veensloot moest vervullen werden de veenstroken van elkaar gescheiden door van west naar oost verlopende ontwateringsloten. In het stelsel waarlangs het Soesterveen ontwaterde speelden de noordelijker gelegen grachten westelijk van 't Hart dus geen of slechts een ondergeschikte rol. Alleen de Kleine Slag, waarin het Veen van Zeven Hoefslagen lag, waterde daarop af. Dit veen grensde⁸ aan de gracht langs de zuidkant van het in De Eult gelegen land van Goede Stael, die deels parallel aan de Soester Gracht liep en vervolgens daarop uitstroomde. Dit stemt overeen met een kaart van het waterschap Soesterveen uit het begin van de negentiende eeuw (zie afb. 1). De Grote Slag lag zuidelijk van de Kleine Slag en waterde af via de Veensloot.

De organisatie van de turfwinning in het Soesterveen blijkt uit twee akten die in 1398 en 1404 tot stand kwamen. Deze worden als bijlagen 2 en 3 weergegeven en terwille van de bespreking zijn de verschillende artikelen van nummers voorzien. De oorkonde van 22 augustus 1398 is bekend uit een vidimus van 12 april 1432 afkomstig van de burgemeesters en schepenen van Utrecht en Amersfoort, waarin met nadruk wordt gesteld dat de inhoud van de akte van groot belang is voor de in het Soesterveen gegoeden evenals voor de Veensloot en de daarop afwaterende sloten. In artikel 1 van dit stuk krijgen vier mannen toestemming en bevestiging om een gracht te maken die zestien voet, of ongeveer vijf meter, breed mocht zijn en die vanuit het veen achter de Soester eng naar de Eem mocht lopen. Omdat de oorkonde hen 'gesellen' noemt, is het duidelijk dat zij een maatschap hadden gevormd en dat de in de akte genoemde rechten daaraan toevielen. In artikel 8 wordt confirmatie van de toestemming gegeven tot het graven van de Veensloot door de 'lantgenoten' uit 1394, met name het verder mogen doorgraven daarvan zuidwaarts. Hetgeen in artikel 1 wordt gezegd heeft ongetwijfeld betrekking op het tegenwoordige Oude Grachtje vanaf de Hessenweg in de richting van de Eem. Artikel 2 maakt dan ook melding van de noodzaak tot het bouwen van bruggen. Gezien het nog te bespreken feit dat de 'gesellen' in 1441 bekend stonden als de 'Gesellen vander Zoestergrachten', zullen ze vanaf de Hessenweg gebruik gemaakt hebben van het bestaande tracé van wat nu het Oude Grachtje heet. Langs de gracht mochten de 'gesellen' een wal leggen en die van het naastliggende veen scheiden door daaraan evenwijdige sloten van acht voet breedte.

Als de gracht en de bijbehorende wallen en evenwijdige sloten door andermans grond zouden lopen mochten de 'gesellen' de betreffende veenbezitters er toe brengen de daarvoor benodigde grond te verkopen tegen de gangbare grondprijs. Dit kon goedschiks gebeuren of worden afgedwongen via een vonnis van de maarschalk. De bisschop bood het viertal ook anderszins bescherming door eventuele schade aan de gedane investeringen strafbaar te stellen. Samen met de leenman van de Sint-Paulusabdij voor het gerecht van Soest zou de bisschop via zijn maarschalk dus zorgen voor het

instandhouden van het kanaal, terwijl de 'gesellen' middels het opleggen van verplichtingen hun kosten op de gebruikers van de gracht mochten verhalen (artikel 6). De uitgebreide lijst van mogelijke overtredingen maakt duidelijk dat de bisschop vermoedde of wist dat er tegen de concessie plaatselijk weerstand bestond of te verwachten was. De boete bedroeg per persoon en per overtreding drie Franse schilden, die gelijkkelijk ten goede zou komen aan de bisschop als landsheer, aan de heer van Abcoude als degene die de lage jurisdictie in Soest bezat, en aan de maatschap, die geschaad werd in haar bezit. Deze boete kon worden opgelegd door het dagelijks gerecht van Soest, maar ook hier voorzag de bisschop lokale problemen. Daarom bepaalde hij dat indien het gerecht niet optrad de maarschalk of een door de bisschop aangewezen persoon zou optreden. De bisschop behield zich het recht voor om zonder kosten op dit kanaal turf te laten vervoeren die tot zijn 'behoeff' uit zijn veen in het Snorreveen gestoken werd. Het Snorreveen lag deels in De Eult⁹.

Dat de regeling ex artikel 9 stand hield blijkt uit een aantekening van 23 juni 1441 die een vonnis van het Landrecht samenvat. Op kasteel Ter Horst besloot de bisschop toen om zichzelf, de jonker van Gaasbeek, die heer van Abcoude was en het gerecht van Soest in leen hield, en 'die gesellen van der Zoestergraftern' te eigenen aan alle turf van achttien met name vermelde lieden die de pander in de 'Zoetsche graft' had 'aengepand' tot een bedrag van 1000 Bourgondische schilden en die vervolgens gelijkkelijk aan de drie genoemden uit te reiken¹⁰. Onder deze aantekening staat: 'Item ellic van die voirgenomden Lamphert Petersz., Rutger Jacobsz. 3 boeten tegen mijnen Heeren, mijnen Jonckeren ende die gesellen voirs. van eygenscap'. Het wordt uit de aantekening niet duidelijk wat de beboeten misdaan hadden. De boete werd gehaald uit de verkoop van de turf waarop de pander beslag had gelegd.

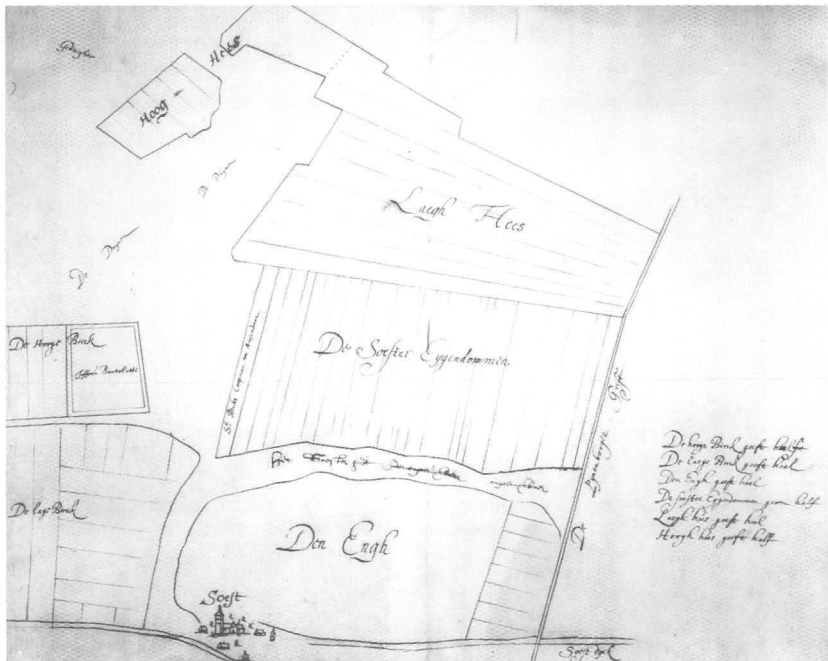
Op 23 augustus 1404 sloten achttien landgenoten in het Soesterveen een overeenkomst waarin zij vastlegden hoe zij zich zouden organiseren. Ook de vier 'gesellen' uit 1398 waren daarbij. Zij hadden dus, in overeenstemming met artikel 6 uit de akte van 1398 ('ende meer gesellen aennemen tot selven recht daer sy toe staen'), veertien additionele compagnons onder de landgenoten gevonden, en ze kwamen overeen hoe ze zich zouden organiseren. Er werden twee hoofdlieden gekozen, waarvan er één te Amersfoort moest wonen en beiden moesten in een boek optekenen wie de landgenoten waren in het veen dat aan de Veensloot grensde. Twee maal per jaar moesten ze rekening afleggen (op 25 juni en op Tweede Kerstdag) en wel in het huis van de Amersfoortse hoofdman. Als de rekening een tekort mocht vertonen, zou ieder der landgenoten moeten bijdragen naar rato van zijn 'merghentale' dat 'inder grafte hoert', dat wil zeggen, het aantal morgens veen dat op de Veensloot afwaterde. De wanbetaler zou door de hoofdlieden kunnen worden uitgepand, waarbij hij ook 'die derde penninc meer' aan de hoofdlieden verschuldigd zou zijn. De panding hoefde volgens artikel 5 niet te zijn voorafgegaan door de normale rechtsgang en kon plaats vinden voor een

gerecht naar de keuze van de hoofdlieden. Als dan nog niet betaald werd verviel de wanbetaler van alle rechten aan de gracht. De bezitters moesten volgens artikel 7 hun eigen dwarssloten graven en onderhouden en wel zodanig dat er beladen turfschouwen ('scouden') in konden varen en een bocht maken ('keren'). Wie dit niet behoorlijk deed moest binnen drie dagen nadat de hoofdlieden het hem aangezegd hadden de benodigde reparaties verricht hebben.

De landgenoten namen dus als collectief de onderhoudsplicht over, met als gevolg dat de maarschalk niet meer op het onderhoud van de gracht hoefde toe te zien. De sanctie werd nu, op basis van het statuut, getroffen door de vertegenwoordigers van het collectief, de hoofdlieden. Het was daarom van belang dat iedere koper verklaarde zich aan de overeengekomen regels te zullen houden.

Na de afrekening op Tweede Kerstdag werd door de twee hoofdlieden een nieuwe hoofdman gekozen uit de landgenoten voor een periode van twee jaar. Kennelijk had deze groep in het Soesterveen een sterke positie. Hun organisatie is waarschijnlijk de oorsprong van de tekst op afb. 2, die luidt 'De Soester Eygendommen', en die verwijst naar het deel van Soest waarvoor de hoofdlieden de boeken bijhielden. De maatschap was een voorbeeld voor de later opgerichte turfcompagniën¹¹ en was de voorloper van het waterschap Soesterveen dat tot 1920 bestond.

De Veensloot stroomde uit in de door de 'gesellen' verbrede Soester Gracht. Omdat de Veenhuizerweg nabij de Soester Gracht westelijk van de Veensloot liep, zou een brug in

Afb. 2. Kaart van de tienden te Soest, Hees en De Birk, zeer waarschijnlijk getekend door Bernard de Roy. HUA, Kaarten Provinciaal Bestuur, nr 2204 (neg. VA 1258).

de Veenhuizerweg met turf beladen schouwen door kunnen laten. De regelingen van 1398 en 1404 maken jammer genoeg niet duidelijk of schouwen vanuit de Veensloot zonder meer op de Soester Gracht werden toegelaten. Vermoedelijk hieven de 'gesellen' een tol voor het gebruik van de gracht. Als er geen brug in de Veenhuizerweg was gelegd, dan zou de turf nabij een duiker in de Veenhuizerweg verladen moeten worden, waarmee duidelijk kon worden hoeveel turf er over deze gracht vervoerd diende te worden en dus ook de te vragen tol¹².

Hierna wordt eerst ingegaan op de achtergrond van de achttien landgenoten uit het Soesterveen. Daarna wordt de ligging van hun veen nader bepaald en wordt besproken welke de oorsprong was van de rechten die zij daarop uitoefenden. Vervolgens wordt nagegaan wat de ligging van de twee Slagen was en wanneer tot de verdeling van het Soesterveen werd overgegaan. Tenslotte wordt aangegeven in hoeverre de waarschapsrechten omstreeks 1400 al waren losgemaakt van de rechten op de hoeven.

Van de 'lantgenoten' behoorden ten minste Claes Bannen, Evert van Lodensteyn, Dirk Poeyt en Evert Both tot de Amersfoortse elite. Claes Jan Bannenz. was een brouwer uit Amersfoort¹³ en hij bezat ook grond in Zeldert¹⁴. Evert van Lodensteyn was regent van het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort¹⁵, en van Dirk Poeyt is bekend dat zijn vader Peter in 1394 de halve tiende van Vernheze in leen hield¹⁶. In 1396 hield Evert Bot Dirk Poytz. te Amersfoort de tiend van Luttekewede¹⁷ of Klein Wede op Hoogland. Voorts is het bekend dat de familie Poeyt of Both meermaals schepenen te Amersfoort heeft geleverd. Van de anderen kan gezegd worden dat Gerrit en zijn vader Rutger Jacob de Beersz. in 1394 het halve goed Then Acker op Hoogland van de bisschop in leen kregen¹⁸, en dat Rutger de Beers vrouw Margriet Note was. Zij maakte de Amersfoortse notabele Philips Lubberts van der Mathe op 29 juni 1400 tot momber over haar kinderen¹⁹. Onder haar familie die bij die gelegenheid aanwezig was, waren Gerrit Duwer²⁰ en Egbert de Beer; deze laatste was een der malen van Hoogland²¹. Hendrik Note woonde wellicht ook in Amersfoort, gezien zijn relatie tot Claes Jan Bannenz. en Gerrit Duwer. Evert van den Doem was ongetwijfeld geparenteerd aan de Rutger van den Doem die in 1399 vele inkomsten, waaronder goed te Soest, aan het Sint-Aagtenklooster te Amersfoort schonk²². Jacob Nenninc van den Voerbroec had volgens de beschikbare gegevens geen akkergrond of veen in Soest. Wellicht was hij alleen aanwezig, zoals de akte overigens zegt, om als voogd van zijn zussen Alyt en Peter op te treden. Beide zussen komen echter niet voor als bezitters van veen in de hoeven van de Sint-Paulusabdij, althans niet met de familienaam Van den Voerbroec en ze waren evenmin getrouwd met andere 'gesellen'²³. Van den Voerbroec was een bekende persoon in Eemland²⁴ en werd daarom denkelijk als eerste genoemd. Wellicht heeft hij een lening gegeven ter financiering van de werkzaamheden. Tenslotte kan gezegd worden dat Gerrit Rutgersz. [de Beer] in 1402 schout te Soest was²⁵, Jacob Goedenz. (Stael) schepenen te Soest in 1395²⁶ en Gijsbert Stael schepenen te Soest in 1400²⁷. Gerrit Rutgersz. de Beersz.

en zijn vader evenals Gijsbert Stael en Jacob Goeden hoorden dus tot de notabelen van Soest.

Uit het bovenstaande blijkt ook dat aan het eind van de veertiende eeuw een deel van de grond te Soest in tijns werd gehouden door lieden die in Amersfoort woonden. Dit houdt in dat er op hun grond te Soest pachters werkten. Het is niet uitgesloten dat deze pachters als deel van hun verplichtingen turf moesten leveren aan hun pachtheren te Amersfoort, iets wat tegen de geest van het hof- en tijnsrecht was. Er zijn echter geen pachtbrieven uit die tijd teruggevonden.

Ten aanzien van de algemene ligging van het veen en de oorsprong van de rechten daarop wordt duidelijkheid verschaft in het archief van de Sint-Paulusabdij, waaraan het volgende wordt ontleend.

22/4/1401: Gerrit Rutgersz. krijgt in leen onder meer (1) een derde deel van een hoeve veen in Rutgershoeve in de 'langhe slaghen', landw. Andries Riqwynsz. naastgeland en zee-
waarts Aernt Spruyt; (2) anderhalf vierdel veen in Grietkenshoeve in de 'langhe slaghen',
landwaarts Gerrit Henricsz. naastgeland en zee-
waarts Wouter van Wedichem; (3) een
stuk veen gelegen in de 'cleyne slaghen', landwaarts Rutger Jacobsz. naastgeland en zee-
waarts Dirk Rutgersz.; (4) een derde deel van een hoeve veen in Grietkenshoeve in de
'cleyne slaghen'; (5) een vierendeel veen uit Aernt Gerrit Noedenz. goed in de 'cleyne sla-
ghen', Dirk Gijsbertsz. landwaarts naastgeland en Rutger Jacobsz. zee-
waarts; (6) een stuk
veen achter de eng in de 'cleyne slaghen', Gerrit Rutgersz. landwaarts naastgeland en
Rutger Jacobsz. zee-
waarts²⁸.

23/1/1402: Aernt Jacob Goedenz. ontvangt drie vierdel veen in de Grote Slaghen; een
vierdel daarvan roerende uit Jacob Feyenhoeve en twee vierdel roerende uit Willem-
van-Hamelenbergshoeve, landw. Dirk Poyt²⁹.

15/11/1402: Carman Evertsz. krijgt in leen een hoefslag in de Oude Hoeve, achter 'die
Hair', in 'de Cleyne Slaghen, opgaende van het harde lande tot aen Hezerveen', landw.
Grietkenshoeve, zee-
w. Kriexhoeve³⁰.

-/-/1407: Claes Colyn, Gerijt Henricx en Wonne van Brandenburg met Gherwyn
Volqwijnsz. haar vader dragen op een halve hoeve veen in Kriexhoeve in 'Zoeskerspel',
achter de 'Zoeseng', westwaarts 'streckende aen Hezerveen toe', zoals zij dit on-
derdeeld in tijns hadden van de Sint-Paulusabdij, noordwaarts Elsabeen Gerrit Willem
'Warrinxwif' met haar kinderen, zuidwaarts Gerrit van Hilhorst en zijn zoon Jan naast-
geland. Dit krijgt Gerrit Rutgersz. in tijns, die hieruit vervolgens onderdeeld met Wonne
van Brandenburg een vierdel, belend zoals vermeld, opdraagt, welk vierdel Meyns
Peter Reynertsz. en Bertelmeus Dirksz. onderdeeld met Wonne van de abt in tijns krij-
gen³¹.

27/6/1407: Gerbrand Noyenz. en Alijt zijn vrouw dragen op alle recht die zij hadden aan
1,5 vierdel veen gelegen in Soesterkerspel, westwaarts strekkend tot aan Hezerveen,
noordwaarts Mens Willamsz. en Jan Klaasz. naastgeland en zuidwaarts Jacob Goedenz.

De abt beleent Gijsbert Jan Gerritsz. met de helft van dit goed, onderdeeld te houden met Gerrit Jan Coninxsn³².

-/-/1411: Ricout ...[?] draagt op anderhalf vierdel veen 'after de Engh, streckende te Hezewaert', landwaarts Steven van Hamelenberg met 1,5 vierdel in dezelfde hoeve [dat wil zeggen, Hamelenbergshoeve], zeewaarts Jan Meye met 1 vierdel³³.

15/7/1416: Ricout van Lylaer, Aelbert Roelofsz. en zijn broer Volqwyn dragen op 1,5 vierdel veen achter de eng, 'streckend van de grift tot Hezerveen', zuidw. Evert van Lodesteyn, noordw. Gerrit van Hilhorst en Wouter Morsche, gelegen in de 'Grote Slaghen', en een vierdel daarnaast, zeew. Gerrit Hilhorst en landw. de jonker van Gaasbeek³⁴.

22/1/1423: Aarnt Hilhorst draagt op een vierdel veen gelegen in Rijkmanshoeve, strekkend van de 'Zoes engh' tot Hezerveen. Dit zo van ouds gelegen hof- en tijnsgoed geeft de abt in onversterfelijck erfleen aan Jacob Nenninck Peter van Hamersfeltsz. Heergevaad: 12 loot fijne peper³⁵.

-/7/1424: Na opdracht door Evert van Doem krijgt de onmondige Jan Willem Staelsz. in leen anderhalf vierdel veen 'after Zoes engh', geslagen uit Hoyk-en-Heynkenhoeve, zuidw. Evert van Krachwijks erfgen., noordw. Willem Stael³⁶.

13/12/1493: De prior van het klooster in De Birtk krijgt in leen een hoeve veen achter 'Zoes eng', strekkend tot Hezerveen, geheten Groenendaalshoeve, welke voorheen van Geertruyt Scayen weduwe was³⁷.

Deze samenvattingen laten onder meer zien dat het veen 'achter' de Soester eng lag en vanaf 't Hart, de eng (zie 15/11/1402 en 22/1/1423) of van de grift (-1416-, dat wil zeggen de Veensloot) tot aan het Hezerveen strekte. In de oorkonden van 1398 en 1404 gaat het dus inderdaad om het Soesterveen, zoals dat ook in 1394 het geval was. In het Soesterveen zijn in de eerste helft van de vijftiende eeuw de belendingen dan ook steeds noordwaarts en zuidwaarts en de stroken veen waren ongetwijfeld gescheiden door sloten die loodrecht stonden op de van zuid naar noord gaande Veensloot die vanaf 1404 door de 'lantgenoten' zuidwaarts was verlengd en verbreed, maar die kennelijk in 1394 al gedeeltelijk bestond. Die sloten worden 'dwersgrafte' genoemd in artikel 7 van de overeenkomst van 1404.

Ten aanzien van de oorsprong van de rechten op dit veen blijkt het volgende. Vergelijking met de in het archief van de Sint-Paulusabdij gegeven namen van de 21 hoeven te Soest leert dat althans een aantal van de veenhoeven in het Soesterveen dezelfde namen droeg als die op de eng, terwijl andere namen niet voorkomen. Daar komt bij dat uit bijvoorbeeld de akte van 1424 blijkt dat de veenhoeven 'uit' de hoeven op de eng 'geslagen' waren. Dit blijkt ook uit de akten van 23/1/1402 en 15/11/1402. In de eerste wordt gesproken van veen dat 'roert' uit bepaalde hoeven en in de tweede van een 'hoefslag' in de Oude Hoeve, uitdrukkingen die aangeven dat dit veen oorspronkelijk was toegeedeeld aan deze hoeven. Ook de akte van 1423 geeft dat aan. Het gaat hier

overigens slechts om de oorsprong van de rechten op het veen. Dit blijkt uit een vergelijking van de bezitters van de hoevedelen volgens de lijst van hoeven van de Sint-Paulusabdij van 1410³⁸ en de bezitters van delen van het Soesterveen, die in de samenvattingen zijn genoemd.

Een deel van het Soesterveen werd getransporteerd alsof het 'vrij eigen' was. Dat blijkt onder meer uit akten van 1395 en 1515³⁹. Dit soort bezit vond zijn oorsprong in het bezit van de te Soest gelegen zes hoeven die tijnsgoed waren van het Sint-Vitusstift te Elten. De inkomsten uit deze hoeven waren, zoals gezegd, verpacht aan de graaf van Holland. Als gevolg daarvan waren de formaliteiten rond transporten van deze goederen door het stift verwaarloosd en door het gerecht van Soest overgenomen⁴⁰.

Het is niet bekend wanneer de exploitatie van het Soesterveen voor de turfverkoop buiten Soest is begonnen. De toedeling van het veen aan de 21 Soester hoeven was daarvoor een eerste voorwaarde. De buurmeesters zouden er immers tegen gewaakt hebben dat een of meerdere burenen het gemeenschappelijk bezit zouden benutten om elders turf te verkopen. De oudstbekende akte waarin veen in het Soesterveen wordt overgedragen dateert van 24 juli 1376 en betreft een deel van de Cortinxhoeve bestaande uit een hofstede en verschillende stukken bouw- en weiland, waarvan steeds de belendingen worden gegeven, en eindigt ermee dat de overdracht mede betreft het bijbehorende veen en veld, zonder de belendingen daarvan te vermelden. De verdeling van het Soesterveen had toen zeer waarschijnlijk nog niet plaats gevonden, want dan zouden de belendingen zijn gegeven. De in noot 8 gegeven omschrijving uit 1402 maakt duidelijk dat althans een deel van het Soesterveen werd verdeeld in de periode dat Goede Stael nog leefde, dat wil zeggen, tussen 1350 en op z'n laatst 1394, toen zijn zoon Evert als bezitter van het Baarnse deel van De Eult werd genoemd⁴¹. Het is daarom waarschijnlijk dat voor de dood van Goede Stael dit deel van het Soesterveen al aan de rechtsvoorgangers van de familie De Beer was toegeedeeld.

De in Soest gegoeden maar in Amersfoort woonachtige leden van de maatschap verpachtten hun Soester bezit ongetwijfeld aan Soester burenen. Vergelijking van de lijst van bezitters van gronden op de eng met de namen van bezitters van delen van het Soesterveen leert dat er toen geen relatie meer bestond tussen rechten op de hoevegronden en rechten op het veen. Deze relatie werd in het laatste kwart van de veertiende eeuw verbroken. Daarmee ontstond de mogelijkheid turf voor de markt te produceren.

Het Hezerveen

In deze paragraaf wordt aannemelijk gemaakt dat ook in Hees de waarschapsrechten, na de individualisering daarvan, werden losgemaakt van rechten op het bouwland. Dit proces werd bevestigd bij de verdeling van dit veen, waarover het volgende stuk in het leen- en tijnsregister van de Sint-Paulusabdij handelt.

Van den Veen tot Heeze

Dit is de raminghe van Hezer veen opt verbeteren des Raets van der Stat ende der gheenre die daer in ghegoet zijn.

Die zes hoeven aen die zide tot Zoes waert zellen breet wesen op doude graft elc 15 roeden ende also breet vierkant te Hezewaert op.

Die ander zes hoeven zellen breet wezen op doude graft als die eerste hoeve daer of 15 roeden breet, die andere 16,5 roede breet, die derde 17 roeden breet, die vierde 17 roeden breet, die vijfde 17 roeden breet, die zesde 16,5 roede breet; ende zellen gheliic breden te Hesewaert op elc na zinnre voerbrede te winnen ghelike groot te wesen, want de grafte inden middel leit vanden voers. veen.

Dus is Hese veen gheloet.

- Die eerste hoefslach naest Zoest heeft Jacop Liebaert mit zinen ghezellen 3 hoeven des hoert Mergriete Beernts ende Peter Werrinc elc een vierdeel

- Roelof van Haghenouwen mit zinen ghezellen 1 hoeve ende een half vierendeel des hoert Liisbet van Wede een halve hoeve

- Gheriit van Ec mit zinen ghezellen 3 hoeven des heeft Jan van Hese 1 hoeve ende Aernt Lubberts zoen een halve hoeve

- Miin heer die abt mit zinen ghezellen 1,5 hoeve des hoert Gheriit Vrenc ende Ghiisbert over de Vecht elc een halve hoeve

- Meister Wouter vander Hoeve 2 hoeven des heeft Rutgher Gheriits zoen een vierdel

- Reyner Keyle 1,5 hoeve

Eerst Taets ende Lubbert die Wrede een halve hoeve

Ende hier waren over van des Raets wegghen van Utrecht Jacob Sloyer, Melis Aernts zoen, Jacob Coman ende Henric Pouwels zoen ende die miin heer de abt daer by gebeden hadde als Gheriit van Damassche, Hughe Liebaert, Jan de Coninc ende Johan de Voecht, die prior her Willam van Dolre, her Gheriit van Damassche ende anders vele goeder lude.

Dit gheschiede int jaer ons Heren dusernt drie hondert xcix opten neghenden dach van der maent van Julyus.

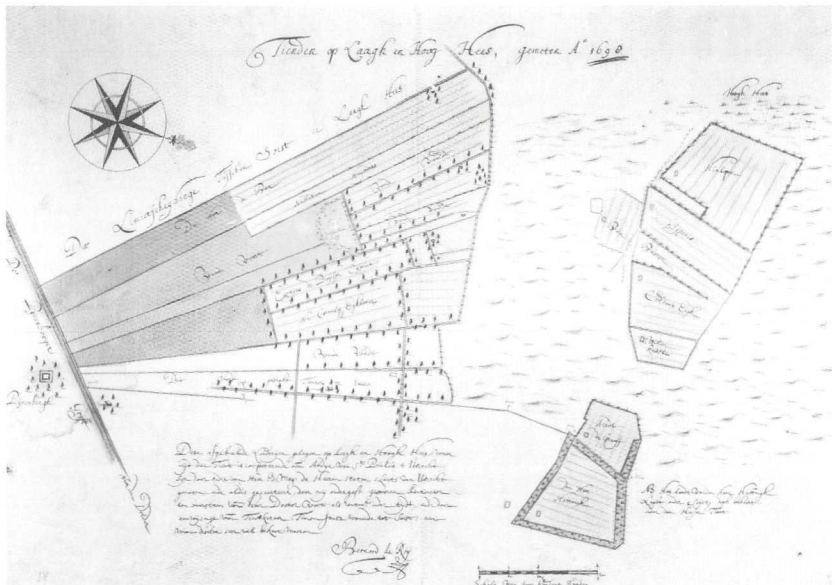
- Item all dese goede sijn der abdien sinte Pouwels sculdich tyenden smal ende groet, kuermued, tyns, voere ende sacke⁴².

In dit stuk valt op dat de Sint-Paulusabdij, in een zaak die haar als grondheer van het Hezerveen en als gerechtsheer van Hees schijnbaar in eerste instantie aanging, zich onderwerpt aan het oordeel van de Raad van de stad Utrecht en de in het veen gegoe-

den. Er staat immers in de openingszin dat het hier gaat om een ontwerp-besluit dat indien nodig veranderd kon worden door de Raad en de in het veen gegoeden. Het eerste deel van het stuk betreft het voorstel betreffende de omvang der veenhoeven dat aan de Raad en de gegoeden was voorgelegd en het tweede deel betreft de loting. Bij de loting waren van de zijde van de Raad vier Raden van de stad Utrecht aanwezig en namens de Sint-Paulusabdij waren het vier van de schepenen uit dat jaar plus de prior en de latere abt Gerrit van Damassche. Zij garandeerden dus als getuigen dat het er bij de loting eerlijk was toegegaan.

Het eerste deel vermeldt de voorbreedtes van de veenhoeven en hun algemene ligging. De voorbreedtes werden bepaald als het aantal roeden dat iedere hoeve op 'doude graft', dat wil zeggen, de 'Soester Gracht' kreeg. Ook zegt het stuk dat een 'graft inden middel' lag, en wel westelijk van de zes hoeven aan de Soester kant. Deze sloot verdeelde het veen in twee delen: een deel waarin de hoeven haaks op 'doude graft' stonden en een deel waarin ze daarvandaan geerden of uitwaaierden in de richting van de Hezer eng. De kaart van Bernard de Roy van het Hezerveen uit 1698 (zie afb. 3) geeft de inhoud van het stuk uit 1399 niet exact weer, want alleen van de eerste veenhoefe kan men zeggen dat deze haaks staat op de noordelijk gelegen Pijnenburger Grift¹³.

De zes hoeven aan de Soesterkant waren ieder 15 roeden of ruim 56 meter breed. Deze voorbreedte wijkt af van de normale maat in ontginningsgebieden, waar de voorbreedte meestal 30 roeden was. Westelijk van de 90 roeden voor de eerste zes veenhoeven en de 'middelsloot' kwamen de zes andere hoeven, die verschillende voorbreedtes kregen en die naar Hees toe breder werden. De reden hiervoor was ongetwijfeld dat aan

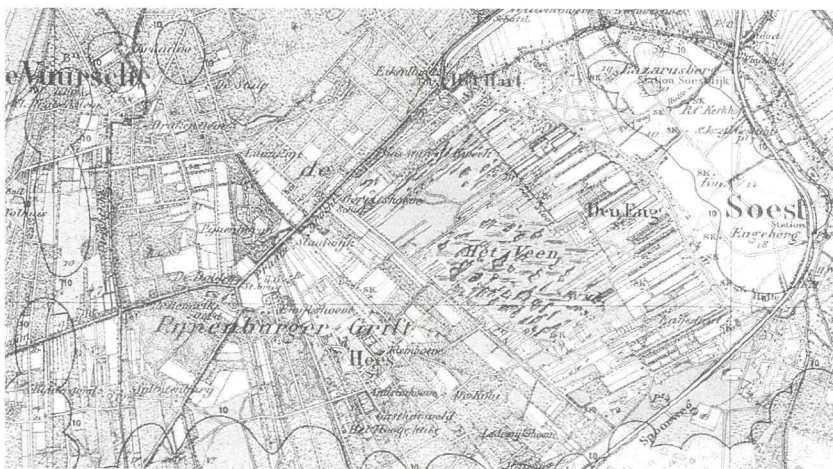

Afb. 3. Kaart van de tienden op Laag en Hoog Hees anno 1698, getekend door Bernard de Roy. HUA, KKK, 406 (neg. VA 1406).

de westzijde het Hezerveen niet zo ver zuidwaarts strekte, zoals ook uit de kaart van De Roy blijkt⁴⁴. Zo kon toch nog een gelijke oppervlakte per hoeve worden bereikt. Dat een veenhoeve hier niet de oppervlakte had van een hoeve bouwland blijkt uit een akte van 20 oktober 1401. Daarin wordt overgedragen een halve hoeve veen 'dat is te verstaen achtehalve roede breed vander ouder graften dwars ghemeten zijtwert opp negende half hondert roeden lanck nae der stat maet van Utrecht ghemeten boedem'⁴⁵. Met andere woorden, een hoeve veen had hier een oppervlakte van 15 roeden bij 850 roeden of 12.750 vierkante roeden, hetgeen 3.150 vierkante roeden of 5,25 morgen groter is dan de zestien morgen van een hoeve bouwland. De verklaring voor deze discrepantie is uiteraard dat het hier niet gaat om een hoeve als landmaat, maar om 'de oppervlakte veen waarop een hoeve op de eng recht gaf'. Was het Hezerveen de helft kleiner geweest, dan zou een veenhoeve ongetwijfeld minder dan zestien morgen hebben beslagen.

Volgens de 'raminge' lag de sloot in het midden 90 roeden van de oostkant van het Hezerveen. De optelsom van de andere zes voorbreedtes uit het eerste deel van het stuk is 99 roeden en de totale breedte van het Hezerveen zou dus tot aan de grens met Zeist 189 roeden moeten zijn. Volgens afb. 4 is dit nagenoeg het geval. Zoals op die kaart zichtbaar is, lag nog een stuk veen tussen de tegenwoordige westgrens van Soest en de Ooster Nonnengroep dat bij de Pijnenburger Grift volgens afb. 4 een breedte heeft van circa 450 meter of 120 roeden. Het sluit volledig aan bij het Hezerveen en lijkt er een geheel mee te vormen. Als de veenhoeven daar 15 roeden breed waren op de gracht, dan zouden er acht veenhoeven gelegen kunnen hebben.

Aan de kant van Soest werd de zuidgrens van het Hezerveen gevormd door de wagenweg van Soest naar Hees. Dit blijkt uit een akte van 1406 waarbij Johan Walraven in erflaan krijgt 'zeven verrendel veens vanden voerscr. veen die gheleghen ziin inden ghe-

Afb. 4. Soest en Hees. Uitsnede uit de Chromo-topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1885-1902. HUA, Top.Atlas, 113-4.

rechte van Heze ende beghinnen midden inder veengraften ende gaen op tot anden ouden sandwech toe diemen van Zoes tot Heze vaert, daer aen die oesterzide naest geeerft ziin die lantghenoten van Zoes' ⁴⁶. Daar meet volgens de kaart van De Roy de afstand tot de noordgrens van het veen inderdaad nagenoeg de 850 roeden, of bijna 3,2 kilometer, die eerder vermeld zijn.

Loting was zinvol omdat het verkrijgen van veen nabij het meer in het Hezerveen minder aantrekkelijk was. In de omgeving daarvan zal de grondwaterstand immers dichterbij de oppervlakte zijn gekomen en dat zal als een nadeel zijn ervaren. Wellicht is gepoogd dit meer te ontwateren, want er werd nadien een sloot gegraven die de 'meergrup' heette. De loting betrof, zoals het stuk zegt, twaalf veenhoeven. Afhankelijk van hoe men dit deel van het stuk leest, worden daarin echter 12,625 of 12,125 hoeven genoemd. In de oorspronkelijke tekst staan op de plaatsen waar in de transcriptie aandachtstreepjes zijn gezet, tekens die bedoeld lijken om de hoefslagen uit elkaar te houden. Als men die interpretatie kiest, dan waren er slechts zes hoefslagen en zou de laatste halve veenhoeve, dat wil zeggen, die van Eerst Taets en Lubbert de Wrede, onderdeel zijn van de anderhalve veenhoeve van Reyner Keyle. Daarmee zou dan het totaal der veenhoeven slechts 12,125 zijn geweest. In het andere geval waren er zeven hoefslagen gemaakt met een totaal van 12,625 hoeven.

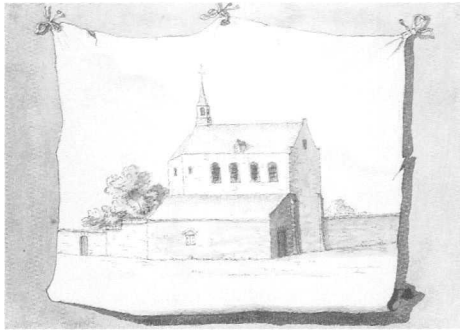
De vraag is of men veen kon verkrijgen zonder bezitter te zijn van grond op de Hezereng. De bij de verdeling betrokken Utrechtse burgers waren waarschijnlijk alleen geïnteresseerd in de uit het veen te halen turf. Volgens de traditionele rechten die aan een gewaarde hoeve kleefden, moest de verdeling van een deel van de waarschap resulteren in een proportionele toedeling aan de bezitters van de gewaarde hoeven. Evenals in Soest gold dit recht in Hees zoals blijkt uit een akte van 15 maart 1417, waarin gesproken wordt van een stuk 'veen en veld also alse gelegen is tusschen den husen van Hese ende der meer mit allen bosch ende velde also den oude lande voerscr. toebehoert ende de hofstede mit alre waerscap' ⁴⁷. Het veen, dat wil zeggen het nieuwe land, was dus oorspronkelijk een deel van de waarschap van het oude land, dat wil zeggen, het land op de eng, maar was nadien individueel bezit geworden. Daarnaast zijn er tenminste zes andere akten die in dezelfde richting wijzen ⁴⁸. Daaruit blijkt vooreerst dat bij een hoeve of hoevedeel een overeenkomstig deel van het veen, veld en bos hoorde. Dit kon zijn wild of tam, dat wil zeggen, niet ontgonnen of ontgonnen. Dat 'bosch ende velde' verschilde van het bij een hoeve horend veen blijkt uit akten waarbij alleen land op de eng met bos en veld werden opgedragen ⁴⁹. Het 'bosch ende velde' verwijst respectievelijk naar het recht om hout te sprokkelen of zelfs te kappen, zoals dat op de meent staat, en het recht om schapen of ander vee te laten weiden; rechten die voor lieden die interesse hadden in de turf in het Hezerveen niet relevant waren. In de zes aangehaalde akten wordt niet gezegd waar het veen precies gelegen was, terwijl ook niet van belendingen wordt gesproken. Dit houdt in dat er bij de formulering nog geen topografisch bepaald of omschreven recht op het veen bestond, of, en dat is waarschijnlijker, dat de

omschrijvingen uit oudere akten afkomstig zijn. Het schijnt echter dat de periode waaruit de meeste akten stammen waarin de waarschapsrechten beschreven staan, dat wil zeggen de jaren van 1395 tot omstreeks 1410, ook de jaren zijn waarin het recht op het veen als een losstaand bezits- en gebruiksrecht ontstond. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de in noot 48 aangehaalde akten van 11/11/ 1399 en van 16/5/1400 onder nr (2), waarbij respectievelijk veen uit een hoeve werd overgedragen met uitsluiting van het daarmee samenhangende recht op goed op de eng en grond op de eng werd overgedragen met uitsluiting van het daarmee samenhangende recht op veen. Dit wijst op de mogelijkheid dat er al voor 1399 verkopen van delen van het verdeelde veen hadden plaatsgevonden.

Vergelijking van de namen van de lieden die volgens de in het archief van de Sint-Paulusabdij gegeven en van vóór vastenavond 1395 daterende lijst van tijnslieden delen van de Hezereng bezaten⁵⁰ met de namen die in het stuk van 1399 voorkomen, leert dat niet iedereen die grond op de eng had in het veen gegoed was en omgekeerd. Deze lijst werd vermoedelijk opgesteld ter voorbereiding van de uitspraak door de bisschop uit 1394 over de scheiding van de Soester- en Hezerveenen. Bij de loting kregen vijftien mensen een stuk veen, maar vijf daarvan komen niet voor in de lijst van tijnslieden. Anderzijds komen op deze lijst in totaal zeventien bezitters van land op de eng voor, waarvan er zes geen veen ontvingen bij de loting. Daarnaast blijkt uit deze lijst dat van sommige hoeven op de eng het veen was losgemaakt. Zo had bijvoorbeeld toen al de Utrechtse burger Jan de Gruter het bos en veen uit de Brinkse halve hoeve en bezat hij de helft van een andere hoeve op de eng; Jan van Hese bezat een halve hoeve op de eng, maar de pastoor van Soest had hiervan het bos en veen. Deels zijn deze verschillen te verklaren uit waargenomen verkopen in de jaren 1395-1399 van een aantal hele en halve hoeven op de eng. Weliswaar betekende dit een zekere toenadering van bezit op de eng met bezit in het veen, maar een volledige overlapping is niet mogelijk omdat op de Hezer eng zeven hele of veertien halve hoeven lagen, terwijl er twaalf veenhoeven werden verdeeld. Bij dit alles valt op dat de Utrechtse burgers en hun gezellen uit het stuk van 1399 duidelijk meer kregen dan alleen uit hun rechten op enggrond kon voortspruiten. Kregen zij meer omdat zij dit al hadden gekocht of omdat zij bij de benodigde investering (het graven van scheidsloten en het laten doen van opmetingen) een grotere bijdrage hadden geleverd middels de lonen aan slotengravers en het honorarium van de landmeters? Het blijkt in ieder geval dat tenminste Jacob Liebaert kosten heeft gemaakt. Toen hij in 1406 een deel van zijn veenbezit verkocht aan Johan Walraven, beloofde hij hem plechtig alle tot dan toe gemaakte kosten te zullen betalen 'roerende van der veengraften ende vander teringhe dat gecost heeft dit veen te laten ende te sceyden'⁵¹. Toch kan ook hierin niet de gehele verklaring liggen, want er waren ook anderen die in het veen lootten, zonder bezit op de eng.

Het stuk over de 'raminghe van Hezerveen' roept dus meer vragen op dan hier beantwoord zijn. Uit het voorgaande is echter te concluderen dat de verdeling van het

Gezicht op het koor van de kerk van de St Paulusabdij in Utrecht uit het noordoosten. Gewassen tekening in O.I. inkt door L. P. Serrurier, (ca. 1730). HUA, T.A. La 9.9 (neg. C 20.357).

Hezerveen plaats vond op basis van een loting waarop werd toegezien door de Raad van Utrecht en de gegoeden en dat Utrechtse burgers grote invloed hebben gehad bij de ontwikkeling van het veen. Utrechtse burgers zoals meester Wouter de

Barbier, Gerrit van Eck en Jacob Liebaert speelden een belangrijke rol. Ook bleek dat al vóór 1380 Utrechtse burgers gronden te Hees kochten tezamen met het daarbij behorende veen. Bij de aankoop is het hun ongetwijfeld gegaan om de in het veen beschikbare turf.

Aan de oostzijde van het Hezerveen werden de Wieksloot en een oostelijk daarvan gelegen kade aangelegd, zonder welke er immers geen scheiding zou bestaan tussen het Hezer- en het Soesterveen. Op 3 oktober 1406 droeg Jacob Liebaert de daaraan gelegen zeven vierdel veen over aan Johan Walraven⁵². Deze heeft vermoedelijk dit werk tot een einde gebracht, omdat de Wieksloot 'Walravens Wyck' werd genoemd. Dit blijkt uit een vermelding uit 1491 waarbij een stuk veenland in Soesterveen wordt verleend dat, noordwaarts belend door de Soester Gracht, strekte van de Veensloot tot aan 'Walraven Wyck'⁵³ en een akte uit 1573 waarin sprake is van een stuk veenland te Soest dat van de dwarsgracht (dat wil zeggen, de Veensloot) opstreckte tot 'Walravens Wyck die nu Reyntgen Snijerswijk heet'⁵⁴.

Het lijkt niet toevallig dat tijdens de voorbereiding van het hierboven besproken stuk werd besloten de rechtstoestand van het te Hees gelegen hof- en tijnsgoed van de Sint-Paulusabdij te wijzigen. Dit besluit kwam in 1399 tot stand toen de in 1393 aangetreden bisschop Frederik van Blankenheim de abdij toestond haar goederen in de kerspels van Leusden en van Soest, in het dorp Hees en in Zeisteroever van hofgoed in leengoed te veranderen⁵⁵. Niet alleen zouden de bezitters als leenmannen dan geen keurmede en voerdiensten aan de abdij verschuldigd zijn, maar ook kon de in het oude hof- en tijnsrecht behorende eenheid tussen rechten op de hoeven en rechten op de meentgronden daarmee worden verbroken, zeker als de meentgronden werden verdeeld. Deze ontwikkeling was niet alleen van belang voor de exploitatie van het Hezerveen, maar ook voor wat er in wezen voordien al te Soest was gebeurd. De oorkonde van 1399 spreekt over het toenemend aantal boosaardige ondernemingen van verschillende mensen waardoor de abdij verlies lijdt en die de abdij daarom niet langer wil weerstaan. In tegenstelling tot de gedachte dat hier gedoeld wordt op onrust in het dagelijks bestuur⁵⁶ moet het hier zijn gegaan om kosten die de abdij moest maken om zolang de gegoeden in Utrecht en Amersfoort tijnslieden waren hen te dwingen hun verplichtingen na te komen.

Besluit

Het belang van de venen van Soest en Hees in het geheel van de veenexploitatie in het oostelijk deel van het Sticht is niet bekend. Een indruk daarvan kan echter worden verkregen uit de cijfers die betrekking hebben op de verpachting van de impost op de turf, die Stol⁵⁷ heeft vermeld voor de jaren 1582/83 en 1583/84. In het eerste van beide jaren was dat bijna 2 procent en in het tweede 3,3 procent van de belastingopbrengst. Beide venen samen brachten toen respectievelijk ongeveer de helft en een kwart op van de opbrengst van de nabijgelegen Ridderven, het Oostveen en het Nonnenvveen tezamen. In 1577 werd de turfimpost opnieuw vastgesteld. In het desbetreffende decreet van de Staten van Utrecht wordt gezegd:

Item Yder sammereus⁵⁸ turf, komende door de Grebbe, sal geven het schip heert-brand, of panturf, twee gulden;

Item, grauwe turf, eene gulden vyf stuyvers;

Item, yder voeder turf van de Ginckel, ende andere turf, twee stuyvers;

Item, alle Amersfoortse schuyten met turf, tien stuyvers;

Item, uyt alle Zoester ende Baarnse veenen, elke schouw swert, anderhalve stuyver;

Item, elke schouw grauw, een blank⁵⁹.

De turfimpost te Soest, evenals de inning van de andere belastingen te Soest, werd in 1577 gepacht door Cornelis van Montfoort, de toenmalige schout van Soest⁶⁰.

In juli 1582 was Frans Both de ontvanger van de algemene middelen van de Staten van Utrecht en het is uit diens rekening dat Stol kon putten. Andere gegevens over de belasting op de turf dan hij tegenkwam zijn niet gevonden. Both verpachtte de turfimpost voor bepaalde dicht bij elkaar gelegen plaatsen. Voor de periode 5 juli 1582 tot en met 28 februari 1583 werd de verpachte belasting omschreven als: 'Den Impost gestelt opte ontgrondinge vande veenen vallende tot Soest, Hees, uuytgenomen dat onder Zeist behoort, tot Baern, die Vuersche, Emenes buyten ende binnendycks mitsgaders Bunschoten heeft gepacht voordien tijt voors. Cornelis Jansz. van Lichtenberch voor de somma van een hondert vyf ende tachtich ponden'⁶¹. Gezien het feit dat hier de venen van Soest en Hees samen zijn genomen met die van Eemnes, Baarn en Bunschoten valt zelfs niet bij benadering te schatten hoeveel turf in genoemde periode uit de venen van Soest en Hees afkomstig was. Uit het decreet van 1577 wordt echter wel duidelijk dat Soest zowel zwarte als grauwe turf leverde, en dat de grauwe turf - de overgraft - minder waard was dan de zwarte turf.

Het Soesterveen werd vermoedelijk in het vierde kwart van de veertiende eeuw verdeeld. Dit hield in dat de rechten op dit veen niet langer aan het bezit van gewaarde hoeven gebonden hoefden te blijven. De verdeling vond plaats nadat twee slagen waren gemaakt: de Kleine Slag, waarvan het aan De Eult grenzende gedeelte het Veen van

Zeven Hoefslagen heette, en de zuidelijk daarvan gelegen Grote Slag. Een deel van het Soesterveen was toen al in handen van Amersfoortse burgers terwijl ook duidelijk wordt dat vanaf 1373 Utrechtse burgers grond op de Hezer eng kochten, waarschijnlijk om daarmee recht te krijgen op turfwinning in het Hezerveen. Bij de turfwinning in het Soesterveen deden zich problemen voor met de waterafvoer, hetgeen tot onenigheid leidde met de bureu van Hees. Daarom werd de westelijk van de eng gelegen Veensloot gegraven. De problemen rond de afwatering waren daarmee echter niet afdoende opgelost en ze liepen zo hoog op dat de bisschop, als opperste rechter en heer van het waterregaal, ingeschakeld werd om een scheiding tussen de bureu van Soest en Hees te bewerkstelligen. Dit gebeurde in 1394. In 1399 gaf de bisschop toestemming om de aard van het bezit te Soest en Hees van de Sint-Paulusabdij te veranderen van hof- en tijnsgoed in leengoed en in hetzelfde jaar kwam via loting de verdeling van het Hezerveen tot stand, waarbij enkele Utrechtse burgers een belangrijke rol speelden. Uit de daarop volgende verkopen van veen blijkt dat een aantal van de oorspronkelijke bezitters deze investering had gedaan als lieden die sommigen nu grondspeculanten zouden noemen.

Voor de exploitatie van het Soesterveen werd in 1398 onder bescherming van de bisschop een door vier uit Amersfoort en Soest afkomstige mannen bestaande maatschap gevormd, die in 1404 werd uitgebreid met veertien mannen die uit dezelfde plaatsen kwamen. De maatschap had als belangrijkste doelen het verder uitgraven van de Veensloot, het verbreden van de Soester Gracht tot aan de Eem en het beheer van beide werken. Deze maatschap werd vermeld als 'de Gesellen vander Soester Graften' en het voortbestaan ervan kan tenminste tot 1441 worden getraceerd. De woorden 'Soester Eigendommen' op een kaart van De Roy verwijzen naar deze maatschap, die de voorloper was van het waterschap van het Soesterveen dat nog in 1920 bestond.

Bijlagen

Bijlage 1. 13 augustus 1394. Bisschop Frederik van Blankenheim maakt een scheiding tussen de venen van Soest en Hees.

Copia van den scheidunge van den Veen van den luiden end landgenoten van Soesserveen end van Heeser veen. Frederick [van Blankenheim] etc. maeken condit allen luiden, want ons anquam, dat lange tijdt schalinge geweest hadde tusschen onsen goeden luiden van Zoes end den lantgenoten van Soesserveen aen de ener sijde, ende den lantgenoten van Heeserveen aen de ander sijde, so dat onse goede luide van Zoes end de lantgenoten Zoesserveen hoeren orbaer ende nutschap van hoeren veen niet wael gekriegen en konden, daer om hebbe wi angesien onse goede luiden orbaer, en der lantgenoten van Soesserveen vorsc, end hebben om sij te ruste te setten end te helden, tot hoere behoefte geconfirmeert end geconsentiert voor ons end onse naecomelingen bischoppen tUtrecht alsulcke scheidunge als nu ter tijdt gemaect end gescheiden is tusschen hem en der lantgenoten van Heeser veen tot ewigen daegen te duiren, ende den lantgenoten van Zoesserveen altoes vast ende steede te blijven. Voert soelen onse goede luide end lantgenoten van Zoes den watersloot den sij gegraeven hebben tusschen Zoesser enge ende den veen helden meugen end wetheren hoer veen daerin tot hoeren orbaer, also verre als sij den graeven willen in hoere veen. Maer deselve watersloot en sall nergent utgaen in de Eem, dan an den oversten einde bij des herren hoffstede van Abcoud daer syn huis te Zoes nu staet. In orconde etc. gegeven tUtrecht int jaer ons heern 1394, den 13den dach in Augusto (RAO, Hs Bijsterbos: fo 35').

Zegel van bisschop Frederik van Blankenheim, 1421. HUA, Archief Oudmunster, inv.nr. 368.

Bijlage 2. 22 augustus 1398. Bisschop Frederik van Blankenheim geeft toestemming aan twee lieden uit Soest en twee lieden uit Amersfoort om de achter de eng gelegen Veensloot te verlengen en te verbreden, een uitgang te maken tot aan de Eem en zo nodig daarvoor grond te onteigenen.

Frederic, bider genaden Goits bisscop tUtrecht, maken kont ende kenlic allen luden, dat wy ons kenlic orber onss lants, voer ons, ende voer onse nacomelighen bisscopen tUtrecht, dat ons van vrienden bygebracht is dat onss kercken ende ons ondersaten venen ende goet kenlic hier mede gebetert is,

1. soe hebben wy angesien ons kercken orber ende nutscap onser goeden luden, ende hebben confirmiert, orloff ende macht gegeven ende gheven mit desen brieve voer ons ende voer onsen nacomelighen bisscopen tUtrecht, die welke hiernaes bescr. staen: Alse Evert Reynerssoen van Lodenstein, Rutger Jacobs soen ende syne kynderen die hy heeft by Margrieten Heyn Notendochter, Henric Note ende Johan Goeden soen ende hoer nacomelingen dair sy hoer venen mit recht op laten, welc veen voers. gelegen is bynnen den gericht van Zoes, affter Zoes enghen, oec waer syt daer leggende hebben, een grafte mogen maken ende houden sestien voete wijd, off wyder uut hoeren venen voers., off sy off hoer nacomelingen willen, ende alsoe dyep als hem duncket dat nutte is, ende voert allanges nederwert streckende in die Eme.
2. Ende soe waer sy gemene wege, om der voers. graften wil ontwee graven, daer sullen sy goede bruggen van steen off van houte weder over maken ende houden tot ewighen daghen toe, daer men over varen mach mit gethouwen, ende op beyden syden van der graft mogen sy walen toenemen alsoe redelic is, daer sy hoer grafte mede mogen gebruiken hoeren torff ende hoer goet vryliken in ende yut tot hoere orber.
3. Voert soe mogen sy aen beyden syden hoeren wal buten der graft voersz. eenen sloot maken ende houden achte voete wijd, daer sy mede van hoeren bueren gescheiden ende bevriet mogen wesen.
4. Voert soe mogen sy alsoe vele scutten setten alsoe sy willen inder graffte voers. ende te vermaken als hem dat goet dunckt tot hoere orber sonder enych wederseggen van yemant.
5. Voert alsullic lant als sy behoeven tot der voersz. grafften hetsy wal off sloot, dat mogen sy copen om die waerde nae lantgange daer dat erve gheleghen is, ende des en sal hem nu noch tot geenre tyt yement mogen wesen noch weygeren ende soe wes lant dat sy nyet en copen en mogen alsoe redelic is, alsoe dat dat yemant verwillen woude, dat sullen sy gelden tot onses marsschalcs seggen indertyt, ende tot der buere seggen indertyt an beiden syden, die daer aen wynnen noch verliesen ende mogen naeden lantgange als voersz. is, ende off die bueren verwillen wouden, ende en wouden mit den marsschalch nyet seggen, soe mach onse marsschalch, of een ander dien wy, off onse nacomelighen bisscopen tUtrecht dat bevelen van onsz heerlickeit wegghen mytten meesten hoep vanden bueren seggen offte alleen.
6. Voert soe mogen sy wilkoeren op hoer graffte walle ende sloot voersz. leggen groet off cleyn, te vermeerten ende vermynen tot wat tyde sy willen, ende meer gesellen aennemen tot selven recht daer sy toe staen.
7. Voert soe soelen wy ende onse nacomelighen bisscopen tUtrecht dese voersz. graft vryliken varen ende gebruiken van alle alsulke torff als inen graeft op onsen veen tot onser behoef, die gelegen syn in Snorren veen.
8. Voert den watersloet, die die lantgenoten van Zoersveen gegraven hebben dien wij hem geconfirmiert ende geconsentiert [hebben] mit onsen brieven dat die elke lantgenote te neven syn veen wyden ende dyepen sal, alsoe dat men daer in varen ende keren mach totter bester orbaer. Ende waer yemant vanden lantgenoten voersz. die des nyet doen en woude alsoe voersz. is, dat sal dan onse marsschalch, off een ander dien wy dat bevelen van onsz wegen, ende onsz nacomelighen bisscopen tUtrecht doen maken op desgheens kosten daer dat gebreck aen waer.
9. Voert waer dat sake dat yement dese voersz. gesellen off hoeren nacomelingen hierin wederstonde mit machte, alsoe dat sy dese voersz. graffte off slote damde, off overbruggde, off in visschede off hare walle daer groeve off krenkede, off in enich handelwys buten orloff der gesellen voersz. off hoeren nacomelighen, off mit geweld tegen hoeren wille doer hoer graffte voir, of hoer schutten brake, offte hoer bruggen, off anders kenliken schade off hynder daer in dede, dat hoer grafte toebehoerde, die verboerde alsoe dicke ende alsoe menichwerven als sy dat deden ellic mensche drie francixe schilde, een derdendeel tot onsz behoef ende onsz nacomelighen bisscopen tUtrecht, een derdendeel tot des heren behoef van Apcoude ende een derdendeel totter der gesellen behoef voersz. ende hoere nacomelighen ende nochtans dien schade te beteren, ende die drie francixe schilde, ende dien schade mogen dese voersz. gesellen, ende hoer nacomelighen yut doen panden mitten gerecht van Zoes alsoe vol verbonden pande sonder enych vertreck. Ende waert zake dat dat gerecht van Zoes nyet doen en woude soe soudet onse marsschalch doen, off een ander dien wy off onse nacomelighen dat bevelen uyt-panden als verscr. is.
10. Ende want ons van vrienden bygebracht is alsoe voersz. staet, dat onsz kerken goeden ende ons ondersaten veenen ende goet kenliken hiermede gebetert syn, soe consentieren wy alle voers. articulen voer ons ende onsen nacomelighen bisscopen tUtrecht soe dat sy volcomeliken gehouden werden van ons ende van onsen nacomelighen bisscopen tUtrecht tot ewighen tyde sonder enychs meer versuecke aen ons off aen onse nacomelighen bisscopen tUtrecht. Alle arglist uytgeseit. In orkonde des briefs besegelt mit onsen segel, gegeven tUtrecht int jaer ons Heren dusent driehondert achtentnegentich des tweentwintichsten daghe in Augusto (Bisschoppen 3-1: fo 240-1).

Bijlage 3. 23 augustus 1404. Achttien personen verbinden zich tot het oprichten van een maatschap ter exploitatie van het Soesterveen en de gracht die zij gegraven hebben ter ontwatering van het veen en voor het vervoer van turf naar de Melm. De organisatie van de maatschap wordt vastgelegd.

Alle denghenen die desen brief zellen sien of horen lesen doen wij verstaen Jacob Nenninc van Voerbroec alsoe een voecht ende mombaer alsoe van Alijt ende Peter siin zusteren, Ghisebert Stael, Johan Meye, Johan Goedensoen, Henryc Note, Evert Lambertzsoen, Evert van Lodensteyne, Dyrck van Berscoten, Claes Jan Bannensoen, Rutgher Jacobssoen, Dyrck Ghisebertsz., Gheryt Rutgherssoen, Evert Bot Volqwynssoen, Evert van den Doem, Johan Gherijtssoen, Jacob Goedensoen, Dirc Poeyt, ende Gherwyn Volqwynssoen. Ende wij *lantghenoten* voerscr. siin overdragen alsoe hier na bescreven staet.

1. Inden eersten so zelle wij de grafte de in Zoes veen gaet mit malkanderen houden ende graven daers behoef van is.
2. Voert so selle wij alle de scutten houden de daer nu siin ende meer scutten te doen maken ende te zetten daert noet is.
3. Voert so selle wij daer twe manne toe setten de deze grafte voersz. verwaeren zellen ende doen maken daers behoef is ende sij en zellen gheen werck bestaden dat boven 4 gulden draghet ende zi zellen daer vier vanden lantghenoten voersz. of meer dair bij nemen alsoe si et bestaden willen.
4. Ende alsoe de twe hoeftliede vergraven of vertymmerd hebben 20 gulden ander grafte of anden scutten voersz., daer zellen zi twe elc een gulden af hebben voer hoer arbeyt; ende waer dat zake dat si min of meer verleyt hadden, so souden si daer na hebben van hoer arbeyt alsoe voerscr. is.
5. Ende sy zellen daer tweverve des jaers rekeninghe of doen des anderdaghes na sinte Johansdach te midde somer ende des ander daghes na Koersdach tot des hoeftmans huus de binnen Amersfoort woent. Ende so wie daer dan nyet en quaem van den lantghenoten voers. de verboerde two Vleems placken ende dat zellen de ander verteren de daer ghecomen siin. Ende waer dat zake dat et enich van den lantghenoten voirs. noet zaken daden dat hi bi de rekeninghe niet ghecomen en waer de en verbeurde niet alsoe verre alsoe hi daer toe doen woude mit synen ede. Ende als de rekeninghe ghedaen is waer daer dan enich commer dat souden de lantghenoten voers. rechtevoert op legghen de daer ghecomen waren ende de daer niet en waeren de sellen betalen alsoe ment hem onder maent ende zeyt hoe vele dat sy sculdich siin. Ende elc sel ghelden na dien dat hi merghentale heeft dat inne der grafte hoert. Ende so wie dan van den lantghenoten voers. niet en betaelde al alsulc ghelt alsoe hi sculdich waer ende versuimt hadde na inhoud des briefs, dat souden de twee hoeftmans dan hem of panden mit vol verboden pande gheliker wijs of si mit allen rechte vervolghet waer ende den derden penninc meer totter mene lantgenoten behoef; ende dese pandinghe moghen die hoeftlieden doen inne wat gherecht dat si willen ende an den reesten goede. Ende so wie daer teghen seyde mit rechte ende de pande niet voert ende liete gaen noch en betaelde, de waer vervallen van allen rechte ende toezegghen dat hi hadde ander grafte voirseyt.
6. Ende waer dat sake datter enich veen dat inne der grafte hoerde aen onmondighen kynderen quaem ende de mombaer niet betalen en woude alsoe voirs. is, so soud men waterghelt nemen van dien veen totter tijt toe dat de kynder 15 jaer out waeren ende betaelden sij dan niet al sulc ghelt alsoe si sculdich waeren van afterstal so waeren si vervallen alsoe voerseyt is.
7. Voert so selle elc lantgenoot de dwersgrafte graven ende houden doer siin veen alsoe dat ment vaeren mach mit gheladen scouden ende alsoe daer enich ghebrec inne vallet ende et hem de hoeftmans seyden, dede hi et dan niet maken alsoe voerseyt is binnen drien daghen daer na, so soudent de hoeftlude doen maken op des gheens cost de dat veen sine waer; ende dat soude hi betaelen binnen achte daghen daer na ende derden penninc meer dat souden de twee hoeftmans hebben voer hoer arbeyt. Ende betaelde hi dan nyet so souden siet hem of panden alsoe voerseyt is.
8. Voert so sellen wi twee boeken hebben sprekende aleens ende daer sel in staen hoe vele veens elc lantghenote heeft dat inder graft hoert ende hoemen inne der graffte varen zel op ende neder ende ander puunten de wi noch overdragen sellen de onser graften noet siin. Ende so wes de meste hoep overdraget dat sel de minste hoep voelghen dat vander graften ruurt.
9. Voert so sellen wi gheen veen an een ander hant brengen hi en sel hem verwilkoeren alsoe dese brief inhoud ende alsoe wi enich veen an een ander hant brengen, so sel men deen man inne onsen boeken scriven mit alsoe vele veens alsoe hi daer ghecoeft heeft ende daer sel hi of gheven de twee hoeftmans een take goets wyns ende dien ander man sel men dan uut onsen boeke doen van deen veen.
10. Ende alsoe de rekeninghe ghedaen is des anderdaghes na Koersdach alsoe voerseit is, so sellen de twee hoeftmans enen anderen hoeftman kieszen vanden lantgenoten voers. de daer twee jaer aen wesen sel; ende alsoe de ghecoren is, so sel daer een of gaen vanden anderen ende alsoe sellen de hoeftlude alle midde winter enen anderen kieszen ende een of te gaen alsoe dat elke de daer an ghecoren wert twee jaer an wesen zel en de wie ghecoren wert, de en sel hem niet wesen.
11. Ende alle dese voerseit voirwaerde gheloven wi lantgenoten voerghenoemt voer ons ende onsen erfnamen ende nacominghe de besittters des voers. veens wesen sellen tot ewighen daghen mit malkanderen te houden alsoe voerseit is sonder enich weder segghen, uut gheset alle arghelist. Ende daer omme dat dit vaste ende stade blijft, so hebben wij lantghenoten voerghenoemt onse zeghelen aen desen brief ghedaen. Ghegheven int jaer ons Heren dusent vierhondert ende vier op sint Bertelmeusavont. (St Jan: 1546 Ch).

Gebruikte afkortingen

GAA	Gemeentearchief Amersfoort
HUA	Het Utrechts Archief
RAO	Rijksarchief in Overijssel

Bronnen

Gemeentearchief Amersfoort

Archief Sint-Pieters en Blokland Gasthuis
Oud-Archief van de gemeente Amersfoort

Het Utrechts Archief

Archief van de bisschoppen
Archieven van de dorpsgerichten
Archief van het kapittel van de Dom
Archief van het kapittel van Oudmunster
Bewaarde Archieven (BA)
Archieven van de kleine kapittelen en kloosters (KKK)
Archief der Staten in de Landsheerlijke Tijd 1375-1581

Literatuur

- Bemmel, 1760** ▶ A. van Bemmel, *Beschrijvinge van Amersfoort*, 2 dln, Amersfoort, 1760.
Gottschalk, 1970 ▶ M.K.E. Gottschalk, 'Historisch-geografische ontwikkelingen in en om Soest', in: *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1970, 103-132.
Heeringa, ed., 1926 ▶ K. Heeringa, ed., *Rekeningen van het bisdom Utrecht, 1378-1573*, 3 dln. Werken Historisch Genootschap, derde serie, nos 50, 59 en 60, Utrecht, 1926-1932.
Henderikx, 1990 ▶ P.A. Henderikx, 'Onecht of Echt?', in: J.A. Berns e.a. (reds), *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P. Blok*, Hilversum, 1990.
Hilhorst en Hilhorst, z.j. ▶ Jan H.M. Hilhorst en Jos G.M. Hilhorst, *Soest in Eemland* (in voorbereiding).
Iterson, Van, 1932 ▶ W. van Iterson, *De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht*, dl I, band II, Leiden, 1932.
Kalveen, Van, 1981 ▶ C.A. van Kalveen, 'Problemen rond de oudste geschiedenis van het fraterhuis en van het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1981, 101-124.
Maris, 1956 ▶ A.J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak I. De Nederstichtse leenacten (1394-1581)*, Den Haag, 1956.
Muller, 1917 ▶ S. Muller Fzn, *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht 722-1528*, 3 dln en indices, Utrecht, 1917-1922.
Stol, 1992 ▶ T. Stol, *De veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei 1546-1653*, Zutphen, 1992.
Water, Van de, 1729 ▶ J. van de Water, *Groot Placaatboek 's lands van Utrecht*, 3 dln, Utrecht, 1729.

Noten

- * De auteur is dank verschuldigd aan zijn broer Jan voor adviezen en suggesties. Voor het resultaat blijft de auteur uiteraard zelf verantwoordelijk.
- Henderikx, 1990.
  - HUA, Paulusabdij, 376, 271 vlg.
  - Hof- en tijnsgoederen waren goederen in allodiaal bezit van een grondheer, waarvan het gebruiksrecht werd verleend aan tijnslieden. In Soest betaalden de tijnslieden van de St. Paulusabdij voor dit recht het bedrag vier schelling per hoeve, dat de tijns werd genoemd, terwijl ze ook bepaalde diensten moesten leveren, zoals transportdiensten. Het gebruiksrecht op de hoeven bracht met zich het recht op ongecultiveerd land, zoals heide, veen of weidegronden, dat de waarschap werd genoemd. Iedere hoeve had daarin een waardeel.
  - Hilhorst en Hilhorst, z.j.
  - HUA, Paulusabdij, 30, f. 349^v en GAA, Oud-Archief, 179 en 180 Chs.
  - Gottschalk, 1970.
  - Gottschalk kende de oorkonden van 1394 en 1404 niet.
  - Een akte van 22/7/1402 vermeldt de belening van Jacob de Beer Rutgers met onder meer een zesde deel van 'den veen van seven hoefslaghen', landwaarts 'Vranckenhoeve mitten grote Slaghen', zeewaarts 'die graft die an Goede Staels lant is', opstreckende van 'Zoes enghe aen Hezerveen' (HUA, KKK, 505-1, f. 232^v). Goede Stael ontving op 8 juni 1350 van de bisschop in erfpacht onder meer het in De Eult gelegen veen dat aan beide zijden van de Soester Gracht strekte tot aan het Ridderveen en dat daar even breed was als bij de Soestdijk (HUA, Dom, 2808). Het gaat bij de belening in 1402 om het westelijk van de Soestdijk gelegen deel van Goede Staels bezit.
  - Muller, 1917, II, 3235.
  - HUA, Bisschoppen, 200, 169.

- 11 Stol, 1992.
- 12 Dat er inderdaad op het Oude Grachtje werd gevaren blijkt onder meer uit een akte van 1413 waarin staat dat een stuk erf gelegen is 'in Zoes kerspel streckende vanden brink ande scoude graft' (HUA, KKK, 505-1, f. 301^r). De gracht van de 'gesellen' werd dus kennelijk ook aangeduid als de 'schouwengracht'.
- 13 Heeringa, ed, 1926, I, 45.
- 14 HUA, Oudmunster, 2251, nr 1583bis, Ch.
- 15 Kalveen, Van, 1981, 110.
- 16 Maris, 1956, nrs 12-13.
- 17 HUA, Oudmunster, 1846.
- 18 Maris, 1956, nr 194
- 19 HUA, Paulusabdij, 30, f. 183.
- 20 Zijn dochter Margriet was getrouwd met Gijsbert Evert van Lodensteynsz., die in 1401 schout op Zeldert namens de abt van de Sint-Paulusabdij was (HUA, Oudmunster, 2251, nr 1583, Ch).
- 21 HUA, Paulusabdij, 31, f. 4.
- 22 Bommel, Van, 1760, I, 239-54.
- 23 Maris, 1956, nrs 35 en 38.
- 24 Hij was onder meer in 1407 burgemeester van Amersfoort (GAA, S. Pieters en Blokland Gasthuis, map 191), maarschalk van Amersfoort en Eemland in 1413 (Muller, 1917, II, 1784) en van 1414 tot 1420 rentmeester van de bisschop en kastelein van Ter Horst (Muller Reg. II, 1942 en 2113).
- 25 HUA, Bisschoppen, 940-1 Ch.
- 26 GAA, S. Pieters en Blokland Gasthuis, 249 Ch.
- 27 GAA, S. Pieters en Blokland Gasthuis, 252 Ch.
- 28 HUA, Paulusabdij, 30, f. 200-201.
- 29 Idem, f. 202.
- 30 Idem, f. 238.
- 31 Idem, f. 239.
- 32 Idem, f. 260.
- 33 Idem, f. 218.
- 34 Idem, f. 349.
- 35 HUA, Paulusabdij, 31, f. 121^v-122^r.
- 36 Idem, f. 62.
- 37 Idem, f. 88.
- 38 HUA, Paulusabdij 30, f. 288-9.
- 39 In november 1395 droeg Gerrit Hendriks voor het gerecht van Soest aan Dirk Rutger Jacobsz. de vrije eigendom over van 'een viereendeel slaghes veenlants' gelegen in de Grote Slagen achter de Soester eng naar Heze strekkend, terwijl noord- en zuidwaartse belendingen worden gegeven (PGB, 249 Ch). In 1515 op 7 maart droegen Gerrit Aerntsz. en zijn zoon Anthonis gezamenlijk voor het gerecht van Soest de vrije eigendom over aan schout Hendrik Geerlofsz. en diens zoon Engbert een stuk veen gelegen achter de Soester eng, dat 9 roeden breed en 45 roeden lang was, terwijl zij beide kopers 'dancken ... voir goede betalinghe' (HUA, Dorpsgerechten, 1899, f. 69).
- 40 Hilhorst en Hilhorst, z.j.
- 41 Maris, 1956, nr 35.
- 42 HUA, Paulusabdij, 30, f. 164.
- 43 Dit was voorheen de Soester Gracht of 'oude graft'. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de belening van 24 januari 1464 van Aernt Folpert van Amerongen, met de rechte helft van een halve hoeve veen in Hezerveen, die aan beide zijden werd belend door Albert Roelofs en zijn zoon Roelof, en die van de 'Zoesgraft' zuidwaarts strekte (HUA, KKK, 505-3, f. 96^r).
- 44 Gottschalk, 1970, 125, zegt: 'In 1399 werd door de St. Paulusabdij een begin gemaakt met de ontginning van Laag Hees. Dit veengebied werd nu verdeeld in 12 (ontginnings)hoeven ten behoeve van degenen die hier gerechtigd waren. Er werden tweemaal 6 hoeven uitgemeten: 6 'te Hezewaert' en 6 'tot Zoeswaert'. [...] Wel begon men met het veen in twee gelijke helften te verdelen; hoogst waarschijnlijk was de ene helft bestemd voor de bewoners van Hees, de andere helft voor die van Soest.' Het is, gezien het bovenstaande en wat nog volgt duidelijk dat de veenhoeven in de richting van Hees geerden en niet dat 6 veenhoeven 'te Hezewaert' hoorden, zoals zij impliceerde.
- 45 HUA, Paulusabdij, 30, f. 218.
- 46 Idem, f. 254^r.
- 47 GAA, Oud-Archief, 191, Ch.
- 48 ?/?/1373: Wouter van Lochorst draagt over aan Jacob Liebaert, burger te Utrecht, de tinsweer van 'enen halve hoeve englands die willeneer Goeswiin Koeyls was, lant, velt, bosch ende veen, hoghe ende laghe, wilt ende tam, mit alle sinen toebehoren' (HUA, Paulusabdij, 30, f. 64). 10/11/1379: Wouter van Lochorst draagt over aan Dyederic van Bunninc, burger te Utrecht, de tinsweer van 'die halve hoeve lants die wileneer oude Everts van Asendurp was, velt, bossche ende veen, hoghe ende leghe, wilt ende tam, mit allen sinen toe behoeren alse ghelegghen is tot Hese' (HUA, Paulusabdij, 30, f. 64). Vrijdag na 14/1/1395: Korstine Alaerdsdr van Heze, 'Janswijf van Heze' draagt op 'een acker landes gheheten die Schelber mit sinen tobehoren ende mit bosch ende mit veen tot eenre halver hoeve toe, daer nu boven naest ghelant is Gherid Peters soen ende beneden meyster Wouter van der Hoeve', hetgeen Jan van Heze in tins krijgt ten behoeve van zijn zoon Willam. Korstine behoudt de helft van de voornoemde hoeve veen. De overdracht geschiedt met toestemming van Corstines zoon Gerrit Peters (HUA, Paulusabdij, 30, f. 134). De genoemde belending slaat op

- het land op de eng. Vastenavond 1395: Ghisebert Ricouts draagt op een hofstede met huis en berg ten behoeve van Aelbert Ghiseberts Spruut. Nu woont daarop Ghisebert Spruut. Op dezelfde dag geeft Aelbert Ghisebert Spruut zijn vader uit de helft van dit goed een lijftocht (HUA, Paulusabdij, 30, f. 104). 11/11/1399: Corstine Alaerts van Heze met Johan Willams haar man en momber dragen over aan Gerrit van Eck de tijnsweer van een halve hoeve veen met al haar toebehoren, bos, veen en veld, wild en tam, hoog en laag, gelegen te Hees, 'uutgenomen dat englant', hetgeen gebeurt met toestemming van haar zoon Gerrit Peters (HUA, Paulusabdij, 30, f. 142). 16/5/1400: Lubbrecht de Wrede draagt over aan Jacob Liebaert, burger te Utrecht de tinsweer van onder meer (1) 'een halve hoeve lants gheleghen opten enghe te Heze ende is gheheten Cleppen halve hoeve mit bosch, mit veen ende mit wildernisse alze eenre halve hoeve toebehoert [...]'; (2) een vierendeel lants gheleghen opten enghe te Heze ende is gheheten Campen daer Lubbert voerseyt vanden zelven vierendeel behout bosch, veen ende wildernisse alze denzelven vierendeel toebehoert' (HUA, Paulusabdij, 30, f. 179).
- 49 Zo bijvoorbeeld in 1406, als Jacob Lieboert onder meer opdraagt (1) 'een halve hoeve englants mit bosch ende velde also alst eenre halver hoeven toe behoert die gheheten is Costwijns halve hoeve; (2) een halve hoeve enghelants mit bosch mit velde also alse eenre halver hoeven toe behoert die gheheten is Scouten halve hoeve' (HUA, Paulusabdij, 30, f. 254).
- 50 Ten aanzien van het jaar waarin de lijst van bezitters van enggrond te Hees, getiteld 'Heeze', (HUA, Paulusabdij, 30, f. 151^v) is ontstaan kan worden verwezen naar het bericht betreffende Ghisebert Spruut dat dateert van 1395. De Gijsbert Ricouts die dan een hofstede, waarop Ghisebert Spruut woont, overdraagt ten behoeve van Aelbert Ghiseberts Spruut, komt in de lijst voor als Ghisebert van Heze en hij wordt daar nog vermeld als de bezitter van de hofstede waarop Ghisebert Spruut woont, en daaruit volgt dat de lijst vóór vastenavond 1395 moet zijn opgesteld.
- 51 HUA, Paulusabdij, 30, f. 255.
- 52 Idem, f. 197.
- 53 HUA, Paulusabdij, 33, f. 74^r.
- 54 HUA, Paulusabdij, 35, f. 22-23.
- 55 HUA, Paulusabdij, 30, f. 166-167.
- 56 Iterson, Van, 1932, II, 553.
- 57 Stol, 1992, 160.
- 58 Het gaat hier om een samoreus, een woord dat volgens het Ethymologisch Woordenboek van Van Dale 'aak' betekent en afkomstig is van het Franse 'sambreuse', dat wil zeggen, 'schip van de Sambre'.
- 59 Water, Van de, 1729, 629-30.
- 60 HUA, Staten Landsheerlijke tijd, 427.
- 61 HUA, Dom, 3497-1, fo 2^v.